

УДК 821.161.2.09

Р. Я. Жовтани

**АВТОР І ПЕРЕКЛАДАЧ: ВЗАЄМОДІЯ ТВОРЧИХ
ОСОБИСТОСТЕЙ**

Доробок Юрія Клена (псевдонім Освальда Бурггардта (1891 – 1947) охоплює ціле коло творчих устремлінь. У першу чергу, ідеться про його досягнення як поета, прозаїка, літературознавця, а також перекладача поетичних і драматичних творів східної та західноєвропейської літератур, зокрема німецької [1]. Перекладацький набуток Юрія Клена “не лише “защеплює на ґрунті української культури нові творчі методи і стилі, а й формує гуманістичні вартості, виступаючи антитезою девальвації вічних духовних цінностей”. Він зумів відтворити найменші нюанси, тропіку, своєрідність тональності і метрів поезії таких майстрів, як Г. Гайне, Ф. Гельдерлін, Р. М. Рільке, С. Георге, А. Газенклевер, Е. Толлер, Й. Вінклер. Свідчення цього – філігранність перекладів, їхнє інтонаційне багатство, відчуття ритму і характеру римування.

Ґрунтовну працю Юрій Клен присвятив творчості Гайнріха Гайне (1797 – 1856) та Лесі Українки (1871 – 1913). У цьому контексті йдеться про одне з кращих компаративних досліджень в українському літературознавстві. Адже культурний вимір доробку визначної української поетеси і видатного представника німецького романтизму охарактеризований іншими вченими тільки принагідно. Так, Ф. Погребенник слушно наголосив: Георг Адам у передмові до збірки оповідань “DiekleinrussischenNovellen” О. Кобилянської називає Лесю Українку “талановитою письменницею, яка дала, крім власної ніжної лірики, і прекрасні переклади віршів Гайне” [2, с. 58]. У свою чергу, В. Коптілов зазначив, що “...Леся Українка зробила вдалу спробу втілити засобами української мови не тільки зміст, а поетичну форму лірики творів Гайне... вловила не тільки романтичні настрої раннього Гейне, які привертали увагу її попередників. Вона тонко відтворює гейнівський гумор...” [3, с. 185].

Доцільно виразити: Юрій Клен як кваліфікований германіст приділив окреслюваній проблемі значно більше уваги. Ведучи мову про Лесю Українку та Гайнріха Гайне, дослідник віднайшов цілу низку спільних рис у творчості названих митців. Однією із найпоширеніших стилетворчих доміант у двох поетів виступає антитеза. Щоправда, цей прийом Леся Українка використовує зрідка. Вплив німецького романтика Юрій Клен відзначив у драмах “Кассандра”, “Давній казці”, а також у поезіях “На столітній ювілей”, “Тиша морська”, “Як дитиною бувало”, “Мрії”. Ці твори здебільшого написані так званою Гайнівською строфою (4-х стопним хореем). Запозичення також вбачає Юрій Клен і у прийомі,

що ще з часів Київської Русі продуктивно застосовувався в українській літературі. Йдеться про “форму сну”, якої Г. Гайне часто надає своїм поетичним видінням [4, с. 297]: “Ich hab im Traum geweint”, “Mir träumte wieder der alte Traum”, “Allnächtlich im Traum seh ich dich”, “Der Traumgott brachte mich in ein Riesenschloss”, “Der Traumgott brachte mich in eine Landschaft”. Натомість у Лесі Українки згаданий прийом уявизначений у наступних рядках:

Був сон мені колись: богиню ясну

Фантазії вбачали мої очі(т. I, ст. 33)

Сон літньої ночі колись мені снився(ст. 36)

Мені снились білії лілеї(ст. 42)

В темну безсонную ніч, в передсвітню чорну годину,

Втомленим очам своїм вельми дивна поява з'явилась(ст. 10)

Впадає в око застосування поетесою різноманітних повторів. Їхня основна функція полягає не стільки у смисловому та емоційному забарвленні, скільки у ритмомелодійності строф:

1) *Ясніші, ніж зорі ясні.*

Гучніші, ніж море гучне.

2) *Чулася в гомоні тяжка зимовая дума*

Ранком зимовим дуброва мовчала.

3) *Квіти-гранати палкі розцвітають*

Мов поцілунки палкі на вустах.

4) *Важкіпобережній скелі*

Зривапереможнеє море;

Невже переможня пісня

Важкого жалю не поборе?

Усе це також дає підстави зіставляти поетичні твори Лесі Українки з мистецьким набутокм Гайнріха Гайне [5, с. 13].

Подібність між двома поетами Юрій Клен вбачав у такій стилістичній фігурі, як паралелізм. Тут дослідник виділив так званий одночленний паралелізм, де друга частина відчутна лише інтуїтивно і набуває значення поняття-символу, за яким ховається якийсь образ почуття [6, с. 306]:

Квітка велика хороша свіжі пелюстки розкрила,

І краплі роси самоцвітом блищали на дні.

Камінь пробила вона, той камінь, що все переміг.

Що задавив і могутні дуби, і терни непокірні,—

Квітку ту вчені люди зовуть Saxifraga,

Нам, поетам, годиться назвати її — “Ломикамінь”

І шанувать її більше від пишного лавру [5, с. 14].

Примітно, що Леся Українка, іноді користуючись аналогічними стилістичними засобами, уникає властивих німецькому поетові мотивів кохання. У розробці своїх сюжетів вона залишається автономною, “наливаючи їх вином, настоящим на зіллі іншої епохи” [4, с. 303].

Вплив Г. Гайне на творчість Лесі Українки, на думку Юрія Клена, особливою мірою проступає у метафорі. У першу чергу, наскрізними є два образи: зорі – очі, сльози – перлини. У цьому ключі Юрій Клен наголошує на таких спільних началах поезії Г. Гайне та Лесі Українки, як яскравий анімізм, відчуття природи як живої істоти, що співчуває людині. Ось – низка прикладів.

I. Зорі байдужі сміються з поета, або співчують йому.

У Г. Гайне:

1) *Am Himmel droben, gleichgültig und stumm*

Seh' ich die Sterne funkeln.

2) *Sonne, Mond und Sterne lachen.*

3) *Wenn junge Herzen brechen,*

So lachen grob die Sterne.

4) *Es blinken die Sterne*

Gleichgültig und kalt.

У Лесі Українки:

1) *Сміються байдужії зорі*

Холодним промінням мені.

2) *Ви зорі, байдужії зорі,*

Колись ви инакші були.

3) *Але зорі мені*

Шлють проміння сумні.

4) *Отруїли ясні зорі*

Серденько мені

II. Зорі-очі,

У Г. Гайне:

1) *Jene Sterne sind die Augen*

Meiner Liebsten...

2) *...die hellen Sterne.*

Die geliebten süssen Augen

Meiner süssen Vielgeliebten.

У Лесі Українки:

1) *Зорі, очі весняної ночі.*

...лагідні, як очі дівочі.

2) *Там промінням грають, там любо так сяють*

Лagідні веснянії очі. –

III. Зорі – плачуть (або метафора: зоря-сльоза).

У Г. Гайне:

1) *Aus den Himmelsaugen droben*

Fallen zitternd goldne Funken.

2) *O, ihr Himmelsaugen droben,*

Weint euch aus in meine Seele,

Dass von lichten Sternentränen

Überfließet meine Seele.

У Лесі Українки:

1) *Моя люба зоря ронить в серце мені,
Наче сльози, проміння тремтяче.*

2) *І сіяє та зірка вгорі,
Мов велика сльоза промениста.*

3) *Он зоря покотилась, - то гірка
Покотилась сльозина небесна.*

4) *...То плаче
Небо зорями – слізьми над нами.*

IV. Кохана краща за перли і зорі.

У Г. Гайне:

*Das Meer hat seine Perlen,
Der Himmel seine Sterne,
Aber mein Herz, mein Herz,
Mein Herz hat seine Liebe.
Und schöner als Perlen und Sterne
Leuchtet und strahlt meine Liebe.*

У Лесі Українки:

*Дорогих перлин коштовних
Є багато в синім морі,
Та не може дорівнятись,
Ні одна з них Ісідорі [5, с. 15].*

Виразну схожість Юрій Клен вбачає у поезіях “Льорелляй” Гайнріха Гайне та “Сапфо” Лесі Українки, де подібною є композиція, розгортання сюжету. При цьому варто акцентувати: з усіх дослідників творчості української поетеси Юрій Клен єдиний, хто зауважив спільні мотиви цих поезій. Однак, найбільший вплив Г. Гайне, на думку Юрія Клена, відчутний у змалюванні образів природи, її персоніфікації. Характерним є те, що природа не постає відстороненою від ліричного героя, нерідко вона пройнята співчуттям до нього. Для полегшення реципієнтові розуміння цієї проблеми подаємо тут два уривки зі статті Юрія Клена:

“Квітка лотосу у Гайне закохана в місяць; зводячи очі до нього, плаче і тремтить від любовної туги.

Великі квіти ніжно споглядаються, знемагаючи у вечірньому сонці.

Дерева гомонять і співають хором.

Квіти шепочуть і співчутливо поглядають на поета.

Поет від снарозворошує дерева, і вони співчутливо хитають головою.

Дуб промовляє до поета”.

У поезії Лесі Українки:

Там ясні зорі і тихії квіти
Єднаються в тихій розмові,
Там стиха шепочуть зеленії віти.
І квіти, і зорі, й зеленії віти

Проводять розмови кохані.

[5, с. 16]

Трапляються місцями просто ремінісценції з Г. Гайне:

ImMondscheinbewegtesichlangsam

DieArmeesünderblum.

У Лесі Українки:

Мені снились білії лілеї,

Що хитались в місячному світлі.

Юрій Клен цілком слушно зазначає, що істотна відмінність між Лесею Українкою і Гайнріхом Гайне полягає у наступному: поет знаходиться у дисонансі з природою. Коли весна постає у всій своїй красі, то в ліричного героя на серці “сумна мелодія скарги”. У Лесі Українки така поезія завжди закінчується гармонією, “переможною фанфарою” [6, с. 305].

Певною мірою Лесею Українку з Гайнріхом Гайне єднає мотив античності, а саме на рівні образу Прометея. Але тут він за смисловим навантаженням радше виступає як розбіжність у творчості письменників: “Те, що для Гайне була весела гра, жонглювання ідеями, не менш майстерне, ніж його жонглювання словами, – для Лесі Українки було священним символом віри:

Я честь віддам титану Прометею,

Що не творив своїх людей рабами”...

[5, с. 19].

Можна погодитися з думкою Мирослава Рудка, що Г. Гайне заповнив Лесею Українку тонким спостережливим талантом, тонкістю образу, незрівнянною іронією, дотепним сміхом. Щоправда, викликає сумнів теза щодо аналогічності світоглядних позицій поетів [8, с. 137]. Власне, різниця у світоглядах, різних ракурсах бачення і трактування проблеми митця – це основні відмінності між Лесею Українкою та Гайнріхом Гайне як майстрів художнього слова. Якщо митець в українській поетесі є рятівником, Прометеєм для своєї нації, то Г. Гайне більш “суб’єктивний у своїх переживаннях”.

У своїй розвідці Юрій Клен не виключає й чинника випадковості збігів. Іншими словами, подібність мотивів у поезії не завжди можна трактувати на рівні впливу чи запозичення.

Досконаліми, за твердженням Юрія Клена, є переклади поезій Лесею Українкою, де дотримано усіх канонів художньої інтерпретації. Слід зазначити: це судження перегукується зі спостереженнями сучасних літературознавців, для яких у перекладах української поетеси дотримана і форма, і максимально переданий зміст, збережена головна ідея, мелодійність поезії [9, с. 25], “відчуваються обриси справжнього Гайне” [3, с. 185]. Дослідник навів декілька перекладів різних авторів останнього куплету Гайневого вірша “Рибалочка”:

У Г. Гайне:

Mein Herz geeicht ganz dem Meere,

*Hat Sturm und Ebb und Flut,
Und manche schöne Perle
In seiner Tiefe ruht.*

Буквальний переклад:
*Моє серце цілком скидається на море,
Має бурі, відпливи, припливи,
І чимало перл прекрасних
В його глибині спочиває*

Володимир Шашкевич проінтерпретував ці рядки наступним чином:

*Тут хвиля, як на морі,
Збере, та опадає,
І одна ще перлина
На дні там спочиває [5, с. 16].*

У першому рядку випадає слово “серце”, яке вже згадувалося у попередній строфі; слово “тут”, замінивши образ серце, значно послаблює емоцію. Речівники “буря”, “приплив”, “відплив” замінено дієсловами “збере” та “опаде”. Далі буквальна передача тексту. В останньому рядку три односкладових слова “на дні там” надають віршеві незграбності.

У перекладі А. Кримського ця строфа звучить так:

*А серце чим не море?
Чи ж мало бур у нім?
Приплив, одлив і перли
На дні його живім [5, с. 16].*

Юрій Клен влучно відзначив, що до першого рядка введена форма запитання (А серце чим не море?). Проте вірш “не втрачає в емоціональній силі; викинуто слово “цілком” (у Г. Гайне: моє серце цілком скидається на море). Ця втрата компенсується формою риторичного питання, що надає більшої впевненості твердженню.

В останніх рядках дослідник констатував зміну синтаксичної структури:

приплив, одлив і перли на дні його живім.

Усі три образи (приплив, одлив, перли) поставлені в ряд. На думку Юрія Клена, це значно послаблює враження: перед тим, як перейти до образу “перли”, Г. Гайне витримує музичну паузу, яка відсутня у перекладі.

У Лесі Українки читаємо:
*У серці моїм, як і в морі,
Є бурі й прибої страшні,
Але й прехорошії перли*

В йому спочивають на дні [5, с. 17].

Перекладачка замінює елементи “відпливи”, “припливи” новим рівноцінним елементом “прибої страшні”. Загалом зміст оригіналу не порушено.

Дмитро Загул вищенаведену строфу передано наступним чином:

*А в мене серце-море,
Хвилює, б'є, шумить,
І скарб коштовних перлів
На дні його лежить* [5, с. 17].

Речівники “буря”, “приплив”, “відпливи” замінено рівноцінними емоціональною силою дієсловами: “хвилює, б'є, шумить”. Замість “прекрасні перла” дещо трансформований образ “скарб коштовних перлів”, який не порушує, а навіть зміцнює емоцію.

Юрій Клен підкреслив: Леся Українка сумлінно дотримується легкості вірша, а відтак – переклади близькі змістом до оригіналу. Там, де Г. Гайне в одному рядку дає чотири рими, Леся Українка їх зберігає:

*Die Kleine, die Feine, die Reine, die Eine
Дівчину-рибчину, перлину єдину.*

У випадках, коли німецьке слово не має точного відповідника в українській мові, перекладачка знаходить рівноцінний йому еквівалент. Ось – рядки Г. Гайне:

*Und laut aufweinend stürzt ich mich
Zu deinen Füßen.*

Слово “aufweinen” значно сильніше, ніж “weinen” (плакати). Щоб передати його, перекладачка відшукала відповідні епітети:

*І кидаюсь я тобі, мила, до ніг
З гірким, безнадійним риданням.*

Аналіз засвідчив: літературознавча спадщина Юрія Клена не втрачає свого злободенного звучання [6, с. 307]. Звідси – потреба системного вивчення його доробку, а також зібрання та переопублікування окремих праць Юрія Клена.

Список використаної літератури

1. Клен Ю. Спогади про неокласиків: київські неокласики [упор. Віра Агеєва]. – К.: Факт, 2003. – С. 7–64. **2. Погребенник Ф.** Леся Українка і зарубіжні переклади / Ф. Погребенник // Радянське літературознавство. – 1971. – № 2. – С. 48–60. **3. Коптілов В.** Гейне на Україні / В. Коптілов // Всесвіт. – 1973. – № 2. – С. 183–191. **4. Клен Ю.** (Освальд Бурггардт) Вибрані твори. Поезія, спогади, статті. – Дрогобич: Каменярь, 2003. – С. 614. **5. Бурггардт О.** Леся Українка і Гайне / О. Бурггардт // Українка Леся. Твори у 7 т. – Київ. – 1927. – Т. 4. – С. 7–24. **6. Розлуцький І.** До питання про літературно-критичну діяльність Освальда Бурггардта / І. Розлуцький // Творчість Юрія Клена в контексті українського неокласицизму та вісниківського неоромантизму / О. Баган, Т. Біленко, Л. Борецький та ін. – Дрогобич: Відродження, 2004. – С. 300–309. **7. Бурггардт Ж.** З поезій Юрія Клена / Ж. Бурггардт // Українка і Світ (Ганновер). – Зошит 16. – 1956. – С. 24. **8. Рудко М.** Філателістичні штрихи до портрету Лесі Українки / М. Рудко // Творчість Лесі Українки у літературознавчих вимірах: [збірник наукових праць]. – Дрогобич,

2001. – С. 135 – 144. **9. Михайлюк Ю.** Поезія незборимої сили / Ю. Михайлюк // Всесвіт. – 1971. – № I. – С. 24 – 30. **10. Филиппович О.** Життя і творчість Юрія Клена / О. Филиппович // Сучасність. – 1967. – № 10. – С. 47 – 85. **11. Burghardt Josefine.** Oswald Burghardt. Leben und Werke. – München: Verlag Ukraine, 1962. – 111 S.

Жовтани Р. Я. Автор і перекладач: взаємодія творчих особистостей

У статті досліджено розуміння сутності мистецтва перекладу у творчій діяльності Юрія Клена. Розкрито особливості його інтерпретації поезій Г. Гайне та Лесі Українки у зіставному ключі. Проаналізовано мовну особистість автора як центральний системотвірний чинник художньої комунікації. Акцентується, що Юрій Клен німець за походженням, став українським поетом, перебуваючи в складному психолого-мовному середовищі, схарактеризовано мовну картину світу, досліджено німецькі впливи на його поезію.

Ключові слова: автор, художній переклад, мотив, образ, сюжет, художня інтерпретація, рецепція, мовна особистість, ідентичність, світогляд, художня комунікація.

Жовтани Р. Я. Автор и переводчик: взаимодействие творческих личностей

В статье исследовано понимание сущности искусства перевода в творческой деятельности Ю. Клена. Раскрыты особенности его интерпретации стихов Г. Гайне и Л. Украинки, осуществлено их компаративное сопоставление. Языковая личность автора анализируется как центральный системообразующий фактор художественной коммуникации. Акцентировано, что Юрий Клен немец по происхождению, стал украинским поэтом, пребывая в сложной психолого-языковой среде. Проанализирован феномен языковой личности поэта, дана характеристика его картины мира, исследованы немецкие влияния на его поэзию. Прокомментирована его переводческая деятельность.

Ключевые слова: автор, художественный перевод, мотив образ, сюжет, интерпретация, рецепция, языковая личность, идентичность, мировоззрение, ментальность, художественная коммуникация.

Zhovtani R. Y. Author and Translator : the Interaction of Creative Individuals

The article deals with Yu. Klen's comprehension of the essence of art of translation in his creative activities as well as the peculiarities of his comparative interpretation of poetry by H. Heine and L. Ukrainka. The article focuses on the analysis of lingual personality, treating it as a central factor of artistic communication. An emphasis has been made that Yuriy Klen, a person

of German descent, became a Ukrainian poet while living in complicated psychological and lingual environment.

Key words: author, literary translation, motif, character, plot, literary interpretation, reception, lingual personality, mentality, world perception, identity, artistic communication.

Стаття надійшла до редакції 13.12.12 р.

Прийнято до друку 26.04.13 р.

Рецензент – к. філол. н., доц. Веретейченко І. А.

УДК 821.161.2–3.09

С. І. Ковпик

ПОЕТИКА САПОРИСТИЧНОГО В ОПОВІДАННЯХ Г. КВІТКИ-ОСНОВ'ЯНЕНКА

Дослідження поетики сапористичного у творах літератури передбачає вивчення і способів творення якісно-смакових особливостей та сутнісно-функціональних характеристик усього того, що пов'язане з харчуванням, і способів бачення авторами продуктів харчування, страв, і художнє моделювання процесів їх приготування й споживання, і засоби, прийоми творення художніх образів страв і особливо тих персонажів, котрі їх врешті-решт споживають.

Розпочати, напевне, варто з того, що сама природа сапористичного має особливу специфіку, а тому в процесі досліджень постійно виникає необхідність посилатися на ґрунтовні праці не лише з лінгвістики, народознавства, а й з психофізіології. Серед загальнонаукових та спеціальних методологічних засад і підходів визначальними можуть стати діалектико-еволюційний, історико-літературний, текстуальний та інтертекстуальний підходи й методи.

Історія взаємодії літературного та кулінарного дискурсів має свої закономірності розвитку. Так, Жан-Антельм Брія-Саварен у праці “Фізіологія смаку” (1825) зазначав: “Насолоди столу існують для кожного, в кожній країні, і байдуже, яке їхнє місце в історії чи суспільстві; ці насолоди і тривають найдовше, даючи людині розраду, коли інші насолоди стануть уже недосяжні для неї” [3, с. 87]. Відомо, що страви, намальовані на картинках, викликають не стільки безпосередні й відповідні рефлексивні відчуття, стільки етикетно-естетичні настрої. Подібне відбувається й з реципієнтом під час читання твору літератури з описами страв, але саме під час описів приготування страв, активно починають “грати” уява й домисли, оживають такі безпосередні смакові (саористичні) відчуття, які вже слід розуміти і як